

ШАРҚШИНОСӢ

УДК: Тадж. 8+1+891.58

ЛАТИПОВ М.¹

САРЧАШМАҲОИ ШЕЪРИИ АРАБӢ ДАР «БӢСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Мавзӯи асосии мақола муқоисаи адабиёти араб ва адабиёти форс – тоҷик дар мисоли «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ буда, сарчашмаи чор ҳикояи «Бӯстон» аз китобҳои адибони маъруфи араб мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Сипас таассурпазирии Саъдӣ ба шеъри арабӣ бо далелҳо баён гаштааст. Тадқиқ дар ин мавзӯ тоза ба роҳ монда шудааст.

Калидвожаҳо: Таъсир, шеър, арабӣ, «Бӯстон», қисса, ҳикоёт, масдар, сарчашма, шоир, ҳаким.

Роҷеъ ба масоили таъсири шеъри арабӣ дар «Бӯстон», метавон гуфт, касе ба таври мушаххас кори илмие анҷом намодааст. Аз ин рӯ лозим аст як муқоисаи латифе байни шеъри арабӣ ва форсӣ дошта бошем, то хусусиятҳои барҷастаи адабиёти ин ду забонро каме ҳам бошад, донем, сипас ба баррасии масоили таъсири таассур пардозем.

Ба шоирони форсигӯ муяссар гаштааст, ки китоби комило ба шеър таълиф намоянд, дар ҳоле ки ба забони арабӣ чунин коре анҷом додан ба осонӣ ба даст намеояд. Чунончи ба забони арабӣ кам китобе ёфт мешавад, ки дар як мавзӯ суруда шуда бошад. Мисли китоби «Калила ва Димна» ва «ас-Содиқ вал-Боғим» - и Ибни Ҳубория ё баъзе аз китобҳои ангуштшумор, ки аз тарафи баъзе шоирони донишманд мисли Алӣ ибн Мӯсо дар илми кимиё (химия) китоби Шузур-аз-заҳаб, Ибни Молик дар мавзӯи илми наҳв(грамматика) китоби «ал-Алфия» ва имом аш-Шотибӣ дар илми қироат китоби «аш-Шотибия» ва китоби «Ҷавҳарат-ут-тавҳид» (муаллиф номаълум) дар илми калом ва ғайра мисли инҳоро таълиф намудаанд. Лекин бо вучуди ҳамаи ин, китобҳои манзуми фавқуззикрро наметавон шеъри қисасӣ, дoston ё корнома номид, зеро онҳо ба дараҷаи фанни баланди шеърӣ намерасанд, гарчанде барои ҳифзу аз худ қардани баъзе соҳаҳои илмӣ кумак наметавонанд [5: 137].

Китобҳои шеърии форсӣ бошад, дар ин чода бешумор аст. Сурудаҳои онҳо ҳарчанд тӯлонитар бошанд, ҳамон қадар дилкашу ҷаззоб ва шевову гуворо боқӣ мемонанд. Яке аз адибони донишманд ва вазири барҷастаи аҳди Айюбихо Абулфатҳ Зиёуддин маъруф ба ибни Асир аз ин масъала огоҳ шуда, дар хотимаи китоби худ «Ал-масал-ус-соир фӣ адаб-ил-котиби ваш-шоир» фарқи байни

¹ Адрес для корреспонденции: Латипов Махмуд – ст.пр. ТНУ Республики Таджикистан. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17, тел: 909-99-99-08.

китобати адабӣ ва шеърро дар забони арабӣ баррасӣ намуда, чунин гуфтааст: «Албатта шоир (дар забони арабӣ) агар хоҳад умури гуногунро бо маъниҳои мухталиф дар шеъраш шарҳ диҳад ва хоҳад, ки сурудашро тӯлонитар кунад, чунончи: 200 байт, ё 300 ё зиёда аз онро сарояд, дар ин кор нотавон менамояд, балки мумкин аст, дар камтарин аз ин чузӯҳои мазкур муваффақ шавад. Агар суруда тӯлонитар шавад, шеъри радиф номақбул ба назар мерасад. Нависанда (насрнавис) бошад, аз дароз кардани сухан малолаш намеояд ва дафтархоро пур карда, мувофиқи тавони фикриаш маъниҳои мухталифро низ баён карда метавонад. Боқе нест, ки 400, 500 ё зиёда аз он сатрхоро пур кунад. Ҷ дар ин кор муваффақ мешавад. Ҳочати баҳсе дар ин мавзӯ нест, чунончи дидему шунидему гуфтем.

Алорағми ин аҷамро дидаам, ки дар ин нукта аз арабҳо бартарӣ доранд. Ҳароина шоири онҳо китоби комило бо шеър тасниф намуда, қиссаву саргузаштҳои зиёдеро шарҳ медиҳад ва бо вучуди ҳамаи ин забонаш дар ғояти фасохату балоғат боқӣ менамояд. Чунончи Фирдавӣ дар назми китоби маъруфи «Шоҳнома» ин корро анҷом додааст, ки он аз 60 ҳазор байт иборат буда, таърихи мардум форсро дар бар мегирад... Ин амал дар забони арабӣ бо вучуди фановарӣ, паҳноварӣ ва ғановати ин забон дида намешавад» [6: 4\11-12].

Шайх Саъидро мебинем, ки дар ин ҷода рушд намудааст. Гарчанде ҳикоеҳои «Бӯстон» пурмазмуну пурмуҳтавоанд, вале гоҳе тӯлонитар мешаванд ва бо вучуди ин лаззату шевоии худро аз даст намедиҳанд. Шайх Саъид аз ашъори арабӣ таассуроти зиёде дорад, ки метавон чандин қиссаҳои шеърии арабиро номбар кард, ки масдари сарчашмаи ҳикоеҳои Саъиди гаштаанд. Баробар аст, ки ин сарчашмаҳо як байт ё як рубоӣ ва ё ягон ғазале бошад. Ҷ аз ин сарчашмаҳои арабӣ таассур пазируфта бо навоварӣ дар онҳо панди муассирро бо таъбири фасеҳу балеғи бадеӣ ва забони шевову гуворо дар либоси нав сурудааст.

Маъниҳои парокандаву гуногунро дар «Бӯстон» пайдо мекунем, ки масдари зиёди он аз ашъори арабист.

Яке аз ҳикояҳои Саъиди дар «Бӯстон», ки масдари ба шеъри арабӣ бармегардад, дар боби тарбия мебошад. Сарчашмаи ин ҳикояро мо аз шеъри Солеҳ ибни Абдулқуддус [1:3\193] шоиру ҳакими араб пайдо намудем.

Масдари ҳикоя дар шеъри Солеҳ ибни Абдулқуддус ба таври зайл аст:

فهو الشاتم لا من شتمك	من يخبرك بشتم عن أخ
إنما اللوم على من أعلمك	ذاك شيء لم يواجهك به

Тарҷума: «Касе, ки аз бародаре дашному ҳақорат ё сухани бадеро ба ту мерасонад, худӣ ӯ ҳақораткунандаву дашномдиҳанда аст. Зеро сухани бад ё дашном аз ғӯянда ба ту нарасидааст. Маломат касерост, ки онро ба ту расонидааст».

Чунончи мушоҳида мешавад, шайх Саъиди ин қиссаи кӯтоҳи шеъриро бо як хунармандӣ, суханпардозӣ ва эҷози шоирона ба риштаи назм кашида, онро муассиру ҷаззоб ва дилкаш офаридааст:

Яке гуфт бо сӯфие дар Сафо,
Надонӣ фалонат чӣ гуфт аз қафо.
Бигуфто хамӯш, эй бародар, бихуфт!
Надониста беҳтар, ки душман чӣ гуфт.
Касоне, ки пайғоми душман баранд,
Зи душман ҳамоно, ки душмантаранд.
Касе қавли душман наёрад ба дӯст,
Ҷуз он кас, ки дар душманӣ ёри ӯст.
Наёрист душман чафо гуфтаним,
Чунон к-аз шунидан биларзад танам.

Суханчин кунад тоза чанги қадим
 Ба хашм оварад некмарди салим.
 Аз он ҳамнишин то тавонӣ, гурез,
 Ки мар фитнаи хуфтаро гуфт: «хез!»
 Миёни ду тан чанг чун оташ аст
 Суханчини бадбахт ҳезум каш аст.

Албатта ин сабки гуворои Саъдӣ на танҳо аз масдари қиссаи хурди шеърии ибни Абдулқуддус, балки аз пайванди андешаҳо ва дониши андӯхтаи ӯ бо як тасвири зебо сарчашма мегирад. Чунонки саъдишиноси маъруфи фаронсавӣ Ҳенри Массе ҳангоми таҳлили услуби баёни Саъдӣ мегӯяд: «Лаззати сабки Саъдӣ ба андозае оӣ аст, ки ҳатто тарчама низ онро аз байн намебарад. Ин як пайвасти хушқу холӣ нест, балки хаёли зебоест, ки бо тасвир таҳаққуқ ёфтааст. Хаёлу тасвир чунон бо ҳам омехтааст, ки хонанда аз худ мепурсад, ки оё хаёле бидуни тасвири ламсшаванда дар фикри Саъдӣ гузашта бошад?... дар осори Саъдӣ тасвир бо андешаву хаёл чунон меомезад, ки тасвир табдил ба ҳамон андеша мегардад...» [7: 305].

Хонандаи закиву боҳуш баъд аз мутолааи ашъори Шайх хуб дарк менамояд, ки Ҳенри Массе ӯро барҳақ тавсиф кардааст ва ӯ сазовори чунин васфе ҳам ҳаст.

Ҳикояи дигар, ки дар мавзӯи қадар ва ризо будан аз он суруда шудааст, дар «боби Ризо» омадааст. Мазмуни мухтасари ҳикоя чунин аст:

Марди курдие шаб аз дарди паҳлу хобаш набурд. Табибе дар он чо нишаста буд, гуфт: «Касе ки ба ин гуна (ин тавр) барги токи зиёде хӯрад, Худо медонад, ки то субҳ зинда монад. Дар сина тири муғул хӯрдан аз хӯроки номуносиб беҳтар аст, зеро агар рӯда дар ин ҳол печад, умраш барбод меравад». Он шаб аз қазо табиб мурд, аммо марди курдӣ чил соли дигар зиндагӣ кард.

Шабе курде аз дарди паҳлу нахуфт,
 Табибе дар он ноҳият буду гуфт:
 Аз ин даст к-ӯ барги раз мехӯрад,
 Аҷаб дорам ар шаб ба поён барад.
 Ки дар сина пайкони тири татор,
 Беҳ аз нуқли маъкули носозгор.
 Гар афтад ба як лукма дар рӯда печ,
 Ҳама умри нодон барояд ба ҳеч.
 Қазоро табиб андар он шаб бимурд.
 Чиҳил сол аз ин рафту зиндаст курд.

Назири ин мазмуно доктор Ғуломҳусайн Юсуфӣ ба нақл аз китоби доктор Ҳусайн Алӣ Маҳфуз «Мутанаббӣ ва Саъдӣ» дар шеъре аз Халил ибн Аҳмади Фароҳидӣ овардааст. Банда низ онро аз китоби «Шарҳ-ул- мақомот- ил- ҳаририя»-и Ширешӣ [3:321] пайдо намудам, ки чунин аст:

فكن مستعدا لداعي الفناء فإن الذي هو آت قريب
 وقبلك داوى المريض الطيب فعاش المريض ومات الطيب

Тарчама: барои марг (даъватгари нестӣ) худро омода соз. Онки оянда аст, (яъне марг) наздик аст. Пеш аз ту табиб бемореро муолача кард. Бемор зинда монду табиб мурд.

Чойи муболаға нест гӯем, ки Шайх Саъдӣ дар васфу баёни ҳодиса ва истифодаи санъати бадеии сухан аз Халил ибни Аҳмад сабқат чустааст.

Ҳикояи саввумин дар бораи фалсафаи ҳаёт аст, ки Шайх Саъдӣ хонандаро огоҳ месозад, ки гузариши ҳаёти инсон мисли чараёни об ва вазиши бод аст. Замин

бисёре аз мардумонро, ки мисли мо буданд, дар оғӯш гирифтааст, ба тавре, ки чузъи замин гаштаанд.

Шоир ба ин маъно дар яке аз ҳикояҳояш байтҳое дар либоси зебои шеърӣ овардааст, ки чунин аст:

Задам теша як рӯз бар талли хок,
Ба гӯш омадам нолае дарднок.
Ки зинҳор агар мардӣ, охистатар,
Ки чашму биногӯшу рӯясту сар.

Шояд шоир (Худо донотар аст) аз шеъри Абулғало Маъаррӣ ҳакиму файласуф ва донишманди барҷастаи классики араб истифода карда ва аз он иқтибос оварда бошад, ки чунин аст:

لا اختيالا على رفات العباد
أرض إلا من هذه الأجساد

سر ان استطعت في الهواء رويدا
خفف الوطاء ما أظن أديم ال

Тарҷума: «агар хоҳӣ охиста – охиста дар ҳаво пар, лекин мардumi фақирро ночиз нашумор. Зинҳор, қадам ба хок охиста бинех, зеро ин ҳама хоки гузаштагон аст».

Ин маъно дар ашъори бисёре аз шоирони форсигӯ, чун Фирдавсӣ, Ҳоконӣ, Умари Хайём ва монанди инҳо ворид шудааст, ки яке аз онҳо чунин аст:

Пеш аз ману ту лайлу нахоре будааст,
Гарданда фалак низ ба коре будааст.
Зинҳор қадам ба хок охиста ниҳӣ,
К-он мардумаки чашми нигоре будааст.

Ва ҳикояи чаҳорум дар маънои иззати нафс, ки дар боби тавозуъ омадааст ва масдари он дар ду байти шеъри арабӣ пайдо шуд, ки овардани ҳикояро дар аввал беҳтару хубтар медонем:

Саге пой саҳронишине газид
Ба хашме, ки заҳраш зи дандон чакид.
Шаб аз дард бечора хобаш набурд,
Ба хайл анадараш духтаре буд хурд,
Падарро чафо карду тундӣ намуд,
Ки охир туро низ дандон набуд?
Пас аз гирия марди парокандарӯз
Бихандид, к – эй момаки дилафрӯз!
Маро гарчи ҳам салтанат буд беш,
Дареғ омадам кому дандони хеш.
Муҳол аст агар теғ ба сар хурам,
Ки дандон ба пой саг андар барам.
Тавон кард бо нокасон бадрағӣ,
Валекин наёяд зи мардум сағӣ.

Шайх Саъдӣ маънои ин ҳикояро (Худо донотар аст) аз ин ду байти арабӣ гирифтааст, ки чунин аст:

فصنت عنه النفس والعرض
ومن يعرض الكلب ان عضا؟

شاتمني عبد بني مسمع
ولم أجبه لاحتقاري له

Тарҷума: «шахсе аз қабилаи Бани Мусмиъ дашном доду ҳақорат кард, аммо ман обурову номусамро аз ӯ дур нигоҳ доштам. Ӯро ҳақиру ночиз шуморида ба ӯ ҷавоб надодам. Оё дидӣ касеро, ки пой саги гирандаро газад?»

Ин шеърро ба бисёр касон нисбат додаанд. Масалан ал- Қолӣ дар китоби «Ал-амолӣ фӣ луғатил араб» ва Абуҳайён Аттавҳидӣ дар китоби «Ал-басоир ваз

захоир» ба забоншиноси машҳури араб Абулаббос Ассаълаб нисбат додаанд. Ибни Қифтӣ бошад, дар китоби «Инбоҳур рувот ало анбоҳин нуҳот» ба Абулғало Алмаъаррӣ нисбат додааст [2: 1172-1248].

Мулоҳиза мешавад, ки шоир дар ин маъно ҳикояи пандомезе эҷод кардааст, ки мо аз он пандпазир шудем.

Шояд суоле хонандаи азизро мутаваҷҷеҳ созад: чаро шеър офариниву тасвиrotи бадеии Шайх Саъдӣ назар ба ашъори арабие, ки шоирони донишманди араб чун Абулғало Алмаъаррӣ, Халил ибни Аҳмад ва Солех ибни Абдулқуддус сароидаанд, беҳтару зеботар офарида шудааст?

Аксар донишмандони адабиётшиноси араб, чун Аҳмад Амин дар китоби «Фачрул ислом», Маҳмуд Аббос Алъаққод дар «Алфусул», Абдулазиз Албушро дар китоби «Алмухтор» ва Юсуф Ашшорунӣ дар «Алқиссату татаввуран ва тамаррудан» (Рушду таназзули қисса) бар ин ақидаанд, ки арабҳо то тарҷумаи «Калила ва Димна» (нимаи аввали қарни дуввуми ҳиҷрӣ), ки аз тарафи Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ (Рӯзбеҳон) ба забони арабӣ ба майдони адабиёт пешкаш намуд, аз қиссагӯиву ҳикоянависӣ огоҳ набуданд. Сабаби дигари бадеият ва тасвиrotи зебои каломи форсиро Юсуф Ашшорунӣ чунин мегӯяд: «якум ин, ақли мардуми сомӣ табиатан ба содагию яклухтӣ моил буда, қобилияти таҷсиму офарандагиро надорад. Дуввум ин, ки шароити саҳрое, ки арабҳо дар он сукунат доштанд, манзараҳои зебои гуногун надошт. Ва он хаёли мубтакиру офарандае, ки дигарон доштанд, арабҳо аз он маҳрум буданд»/ [4:76] Баъзе аз шарқшиносони ғарбӣ пештар аз Юсуф Ашшорунӣ бар ин назар буданд.

Сабаби дигари зебоии каломи Саъдӣ дар он аст, ки эшон аз сафарҳову таҷрибаҳои зиндагӣ ғанӣ буданд ва ҳаводиси ин сафарҳо ба шакли возеҳу рӯшан дар шеъри ӯ мушоҳида мешавад. Рушду нумуи каломи бадеӣ дар ҳар навъи жанри адабӣ омилҳои гуногун дорад. Шояд аз муҳимтарини ин авомил ривоятҳои шифоҳӣ, табъу нашри қиссаҳои қадим ва талаботи хонандагони хушзавқ дар замони Саъдӣ буда бошад. Албатта ҳодисаҳои саргузаштӣ, ки Саъдӣ аз саргузаронидааст, дар осори ӯ бе таъсир нест. Инчунин донишҷӯии ӯ дар мадрасаи «Низомия» (бузургтарин донишгоҳи он замон) ва таассури ӯ бо донишмандони машҳури халқу миллатҳои гуногун асари худро дар шеърҳои «Бӯстон» бараъло гузоштааст, ки дар мақолаҳои дигар зикр хоҳем шуд.

Адабиёт:

1. Аз-Зирикӣ, Хайриддин. Ал-аълум. Дорул- илми лилмалойин. чопи 3 ва 5. Бейрут 1980 ва бидуни таърих.
2. Ал-Қифтӣ, Алӣ Чамолуддин. Инбоҳур- рувот ало анбоин- нуҳот. Миср. Ал-Қоҳира. 1312х. -С.1172-1248
3. Ашширешӣ. Шарҳул- мақомотил- Ҳаририя. Миср. 1306х.
4. Ашшорунӣ, Юсуф. Алқиссату татаввуран ва тамаррудан (Рушду таназзули қисса). Марказул-ҳазоратил- арабийя. Миср. Ал-Қоҳира. с.2001.
5. Гунаймӣ Хилол. Ал- адаб ал- муқорин. Дорун- наҳза. Миср. Ал-Қоҳира. (бидуни таърих).
6. Ибн ал-Асир, Зиёуддин. Ал- масалус- соир фил- адабил- котиби ваш- шоир. Таҳқиқ Аҳмад Хуфӣ ва Бадавӣ Табона. Дору наҳзати Миср. Ал-Қоҳира. Бидун таърих.
7. Ҳенри Массе. Таҳқиқ дар бораи Саъдӣ. Тарҷумаи доктор Муҳаммад Хусайн Маҳдавии Ардабилӣ. Чопхонаи Хоҷа. Техрон. 1364х.

**АРАБСКИЕ ПОЭТИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ В КНИГА
«БУСТАН»-е СААДИ ШИРАЗИ**

Главная тема статьи является сопоставление арабской и персидско-таджикской литературы в книге «Бустон» Саади Ширази. Источником четырех рассказов «Бустон»-а из книг известных арабских литераторов стали поводом особого рассмотрения. Затем восприятие Саади на арабскую поэзию определено научными доказательствами и выводами.

Ключевые слова: Влияние, стихотворение, арабский, книга «Бустон» (сад), новелла, рассказы, основа, источник, поэт, мудрец;

ЛАТИПОВ М.

ARABIC POETRY SOURCES IN "BUSTAN" -SAADI SHIRAZI

The main topic of article is the comparison of Arabis literature with Persian and Tajik literature in the example of Bustan written by Sa'di Sherazi and the source of four stories of Bustan from the famous Arab writers and poets had been discussed. Then the influence of Sa'di to the Arabis poems is described with arguments.

Keyword: Influence, poem, Arabic, Bustan, tale, stories, origine, source, poet, sage.